

6 123127.45
C 17334314

ประชุมจารึกล้านนา
เล่ม 2

จารึกพระเจ้ากาวิละ

พ.ศ. 2334-2357

ฮันส์ เพนธ์
พรรมเพ็ญ เครือไทย ศรีเลา เกษพรหม

Corpus of Lān Nā Inscriptions
Vol. 2

King Kāwila Inscriptions
A.D. 1791-1814

Hans Penth
Phanphen Khrüathai Silao Ketphrom

คลังข้อมูลจารึกล้านนา
สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
2541

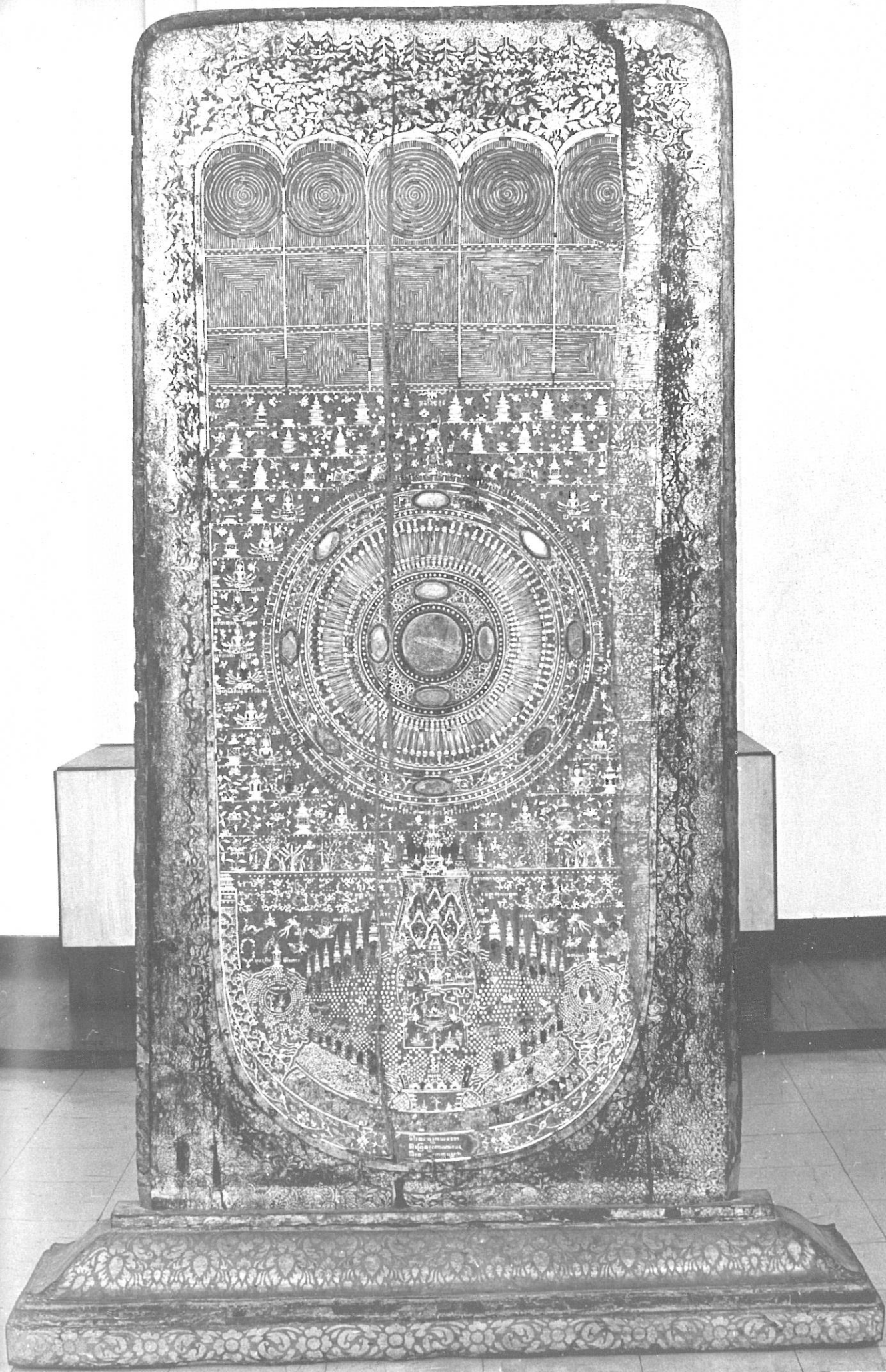
Archive of Lan Na Inscriptions
Social Research Institute
Chiang Mai University
1998

SRI-CMU-41-3-323
ISBN 974-657-016-1

จารึก 1.2.2.1

วัดพระสิงห์ พ.ศ. 2337

Wat Phra Sing A.D. 1794

Handwritten Burmese script on a palm-leaf manuscript. The text is arranged in approximately 15 horizontal lines across the upper portion of the leaf. The script is finely etched into the surface of the dried leaf. The lower portion of the leaf features a large, intricate illustration, possibly depicting a landscape or a scene with figures, rendered in a traditional style.

Handwritten text in an ancient script, likely Pāli, covering the entire page. The text is arranged in approximately 25 horizontal lines. The script is highly stylized and difficult to decipher. There are several dark, irregular marks across the page, possibly due to ink bleed-through or damage to the manuscript. A vertical line is visible on the right side, possibly indicating a column or a section boundary. The overall appearance is that of an aged and worn historical document.

Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript page. The text is written in a dark ink on a light-colored, aged paper. The script is dense and fills most of the page, with some lines appearing slightly faded or obscured by shadows. The text is arranged in approximately 15-20 horizontal lines, though the exact number is difficult to discern due to the image quality and the cursive nature of the writing. The overall appearance is that of an old, possibly historical, document.

บูรณะรอยพระพุทธรูปบาท

Restoring a Buddhapāda

(1) คำแนะนำจารึก

พ.ศ. 2337 พระเจ้ากาวิละและพระราชวงศ์ได้ร่วมกันบูรณะรอยพระพุทธรูปบาทไม้เก่าแก่ ซึ่งเก็บรักษาไว้ในวัดพระสิงห์ เชียงใหม่ ปัจจุบันนำมาจัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่

รอยพระพุทธรูปบาทองค์นี้มี 4 รอยซ้อนกัน เป็นรอยพระบาทของพระโคตมะ และพระพุทธรูปเจ้าอีก 3 พระองค์ก่อนที่จะถึงพระพุทธรูปโคตมะ คือ พระกกุสันธะ โภจนาคมนะ และ กัสสปะ ศิลปะชั้นสูงและทรงคุณค่าชิ้นนี้เป็นแผ่นไม้กระดาน สูงประมาณ 2 เมตร รอบๆ รอยพระบาทมีลวดลายลงรักปิดทอง ภายในมีรูปกัจจกรหรือวงล้อขนาดใหญ่และแผนที่แสดงจักรวาล ซึ่งส่วนใหญ่เป็นภาพของมงคล 108 อันเป็นสัญลักษณ์ของมหาบุรุษ หลายภาพมีคำอธิบายอย่างสั้นๆ รอยพระบาทและคำอธิบายทำด้วยมุขขึ้นเล็กๆ ลงชาติ (ดูรายละเอียดที่ "รอยพระพุทธรูปบาทวัดพระสิงห์" ในภาคผนวก)

เรื่องราวเกี่ยวกับการบูรณะนี้ บันทึกเมื่อ พ.ศ. 2347 ในสมัยพระเจ้ากาวิละ โดยเขียนไว้ด้านหลังรอยพระพุทธรูปบาท ด้วยอักษรธรรมล้านนา ภาษาไทยยวน และมีคำอ่านเป็นภาษาบาลี

(2) Introduction

In 1794 King Kāwila and his family repaired an old wooden Buddha footprint (Buddhapāda) that was kept in Wat Phra Sing, Chiang Mai. At present it is on exhibition in the Chiang Mai National Museum.

Actually it is a quadruple footprint representing the Buddha Gotama and his 3 immediate predecessors: Kakusandha,

Koṇāgamana, and Kassapa. This highly artistic and precious piece of workmanship is made of a wood board about 2 meters tall. Along the rim and surrounding the footprint are ornaments painted with gold on black lacquer. Within the footprint are depicted a big cakka or wheel and a map of the Buddhist cosmos. The map is mostly composed of pictures of the 108 auspicious marks (maṅgala lakkhaṇa) of a superior being (mahāpurisa). Many of the pictured details of the cosmos have short explanatory legends. The footprint and the legends are made of tiny pieces of mother-of-pearl incrustated in red lacquer. For details, see "The Buddhapāda of Wat Phra Sing" in the Appendix.

A record of the repairs made in 1794 under King Kāwila is written on the back of the footprint. The text is written in Tham letters of the Lān Nā variety and in the Thai Yuan dialect, with a short introductory sentence in Pāli.

1. ทะเบียนประวัติจาริก

ข้อความย่อ - พ.ศ. 2337 พระคัมภีระ เจ้าอาวาสวัดพระสิงห์ และ พระปัญญา-
วชิระจากบ้านหนองควาย ได้นำรอยพระพุทธรูปที่ชำรุดไปให้
พระเจ้ากาวิละทอดพระเนตร เพื่อขอให้ช่วยบูรณะปฏิสังขรณ์
พระเจ้ากาวิละ พระชินชฎา 2 พระองค์ และราชวงศ์ พร้อม
ทั้งประชาชนทั่วไป มาสักการบูชารอยพระพุทธรูป แล้วจึงโปรดฯ
ให้ช่างมาซ่อม

หมายเหตุ

สำหรับจารึกด้านหน้า รอยพระพุทธรูป ดู 1.2.2.1 วัด
พระสิงห์

Summary - In 1794 abbot Khamphīra (Gaṃbhīra) of Wat
Phra Sing and the monk Pannyawachira (Pañña-

vajira) from the village Bān Nōng Khwāi bring the damaged Buddhapāda (Buddha footprint) before King Kāwila and request his assistance for its restoration.

The king, two of his brothers, their families and relatives, and all the people, come to venerate the footprint. Then craftsmen are called to repair it.

Note

For the inscriptions on the front side of the Buddhapāda, see 1.2.2.1 Wat Phra Sing.

วัดจุฬาริก	- รอยพระพุทธรูป ทำด้วยแผ่นไม้กระดาน ลงรัก ทาชาด ปิดทอง ด้านหน้ามีรูปรอยพระพุทธรูป 4 องค์ ประดับด้วยมุก ฝังอยู่ในชาด ด้านหลังมีภาพลายรดน้ำ
ขนาดวัดจุฬาริก	- 198/129/32 ซม. ฝังอยู่ในฐาน (วัดรวมฐาน)
- 180/92/2.5-3.0 ซม. ฝังอยู่ในฐาน (วัดไม่รวมฐาน)
ที่ตั้งดั้งเดิม	- "สีหฬาราม" คือวัดพระสิงห์ เชียงใหม่
วัดพระสิงห์ตั้งอยู่ภายในเวียงเชียงใหม่ ทางทิศตะวันตก
ที่พบ	- พ.ศ. 2337 / A.D. 1794 ในวัดพระสิงห์ เชียงใหม่ ¹
- พ.ศ. 2504 / A.D. 1961 อยู่ที่วัดพระสิงห์ ²
- พ.ศ. 2514 / A.D. 1971 อยู่ที่วัดพระสิงห์ ³
ที่อยู่อื่นๆ	- พ.ศ. 2514 / A.D. 1971 ทางวัดพระสิงห์ให้พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ ยืมไปเพื่อจัดแสดง ⁴
ที่อยู่ปัจจุบัน	- พ.ศ. 2516 / A.D. 1973 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ ⁵
- พ.ศ. 2541 / A.D. 1998 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ เลขทะเบียนที่ปรากฏบนฐาน คือ 38/2516 และ CM.437/40 สีขาว ⁶
จารึก	- ด้านหลัง บรรทัด 1-15 เขียนด้วยสีทองลงบนรัก
- สำหรับจารึกด้านหน้า ดู จารึก 1.2.2.1 วัดพระสิงห์
ขนาดเนื้อที่จารึก	- 51/83 ซม.

- อักษร - ธรรมล้านนา
- ตัวเลข - โหรา
- ภาษา - บาลี เฉพาะบรรทัดที่ 1
- ไทยฆวน บรรทัดที่ 2-15
- สำเนาจารึก -
- ภาพถ่าย - 73/9/3, 4, 5, 6, 7
74/2/11
- บรรณานุกรม
1. อักษรแปลง / คำอ่านปัจจุบัน / คำแปล
 - ยันส์ เพนธ์ "พระพุทธรูปที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่" ศิลปากร, 18.5, 2518 (1975) หน้า 49-55
 2. อ้างอิง / ข้อความย่อ / หนังสือที่เกี่ยวข้อง
 - ตวี อมาตยกุล "เรื่องคณะกรรมการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์แห่งสหภาพพม่า เข้ามาสำรวจประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพม่าในสมัยโบราณ" ศิลปากร, 5.2, 2504 (1961) หน้า 35-53
 - Eade, J.C.: The Thai Historical Record. Tokyo, The Toyo Bunko, 1996, p.121.

2. อักษรแปลง

- (1) บากะสุยสะ^๕ชาตานิ ถกฐจกุกานีสภาวเตา น^๖าน^๗ากาเรหิบุญณหิ //
- (2) // วเนทมิบวิริสุตตม^๘ // สวี^๙สว^{๑๐}ส^{๑๑}สิ^{๑๒}จ^{๑๓}พิ^{๑๔}ศ^{๑๕}ก^{๑๖}ษ^{๑๗}ช^{๑๘}ไ^{๑๙} 1156 ดิว^{๒๐}ข^{๒๑}าร^{๒๒}สน^{๒๓}า
ก^{๒๔}เม^{๒๕}พา^{๒๖}ช^{๒๗}พิ^{๒๘}ไส^{๒๙}ย^{๓๐}ไน^{๓๑}ติ^{๓๒}ม^{๓๓}ห^{๓๔}าน^{๓๕}พ^{๓๖}ถ^{๓๗}ต^{๓๘}เต^{๓๙}
- (3) [ฐ]^๑สุ^๒ก^๓ละ^๔บ^๕ก^๖ษ^๗บ^๘ญ^๙ณ^{๑๐}มิ^{๑๑}ค^{๑๒}ุ^{๑๓}ร^{๑๔}ว^{๑๕}า^{๑๖}ฟ^{๑๗}ไ^{๑๘}ท^{๑๙}ง^{๒๐}ย^{๒๑}ไ^{๒๒}ท^{๒๓}ย^{๒๔}ภ^{๒๕}า^{๒๖}ส^{๒๗}า^{๒๘}ว^{๒๙}า^{๓๐}บ^{๓๑}ิล^{๓๒}ก^{๓๓}า^{๓๔}บ^{๓๕}ณ^{๓๖}ิ^{๓๗}ร^{๓๘}ทุ^{๓๙}[ริ^{๔๐}อ^{๔๑}]ร^{๔๒}เท^{๔๓}เ^{๔๔}อ^{๔๕}
๑ เบ^๑ง^๒เม^๓ง^๔ว^๕น^๖[ณ^๗ช^๘] 5 ไ^๑ท^๒ย^๓ร^๔ว^๕ง^๖เบ^๗เ^๘ลิ^๙า
- (4) ร^๑ถ^๒ก^๓ษ^๔ 20 ดิว^๑ชิ^๒บ^๓พ^๔พ^๕ว^๖า^๗ส^๘ร^๙า^{๑๐}ธ^{๑๑}มา^{๑๒}บ^{๑๓}ร^{๑๔}ก^{๑๕}ิ^{๑๖}ท^{๑๗}ไ^{๑๘}น^{๑๙}ธ^{๒๐}น^{๒๑}กร^{๒๒}า^{๒๓}ษ^{๒๔}ิ... 37 ป^๑ุ^๒ล^๓า^๔ย^๕น^๖ึ่ง
เท^๑เ^๒อ^๓ร^๔อน^๕า^๖ค^๗ต^๘อ^๙น^{๑๐}จ^{๑๑}มา^{๑๒}พ^{๑๓}าย
- (5) ห^๑ุ^๒น^๓า^๔ไ^๕ 2662 ป^๑ุ^๒ล^๓า^๔ย^๕ 11 เท^๑เ^๒อ^๓ร^๔น^๕ุ^๖บ^๗ด^๘่^๙พ^{๑๐}ริ^{๑๑}ะ^{๑๒}เป^{๑๓}น^{๑๔}ด^{๑๕}ิน^{๑๖}แ^{๑๗}ล^{๑๘}ว^{๑๙} // // บ^๑ท^๒ม^๓.^๔ล^๕
ส^๑ท^๒ฐ^๓า^๔มี^๕ส^๖ว^๗า^๘ฐ^๙เจ^{๑๐}้า^{๑๑}ค^{๑๒}ม^{๑๓}ภ^{๑๔}ิ^{๑๕}ร^{๑๖}ต^{๑๗}น^{๑๘}เป^{๑๙}น^{๒๐}เจ^{๒๑}้า^{๒๒}อ^{๒๓}า

- (6) วาสสสิพืหรามาทิบัติสิกขุมเจ้าชดินแลลมิสุวาธเจ้าปญาวชชิริภิกขุขลู้
ชาวบวนหนองควายสิกขุมเจ้าช
- (7) ดินค้เปนมุรสทฐาไท้[น้าว]อุยงรพพฐาทแห่งพฐทฐเจ้าอันมิโน. มิง
ชยงใหม่วา[กิว]เปนจร[า]วิ[บ]บติ[ไ.]วิ[บ]ท[ล]ท
- (8) ปินแบรสสิบหายเสี่ยเปนนันยินทีไน้รพพฐาท[แห่ง]พฐทฐเจ้าเปน
อันม่านุกหน่าจิง[จ]อุย[ร]พพฐาทเข้าไ้[แ]มต[ต]วาแล
- (9) บรรเมตตากับทวยเจ้า[ภ]รฐาหลงวเมิงชยงใหม่เจ้าพฐาหลงว
เมิง. . . งใหม่ทงสามพฐอึงพินอ[ง]กับทงภริษาชุดนแลเสนา
- (10) อามวทราชวิงงษาอนุราชวิงงษาบชฎานรททบวนเมิงชุดินค้ยที่สาธุกาน
บาไมชช. . . [ส]ข้าสิกจิท[บ]ญญา
- (11) กิสังชานไน้รพพฐ[า]ท[แห่ง]พฐทฐเจ้าอันค้ปฐาทวยเข้าค้ค้[ไม]
ทฐรชบพวาราชานมสگانไห้วนิบคธิบ
- (12) อ^ย้าเปนนिरุณบ้ชาทสายแลลว จิงริยทหายงชวังไมแลชวังแตมทล้า
[ม]. . . [เป]ง[บ]ติสังขาร[ภ]ม[ห]ยง[ร]บ[ุ]ร[ุ]ย[อ]ดินพฐทฐเจ้า
- (13) เกล้าบวงพฐอขแตก[แ]ทึงแบงแปนไล้ริกทังแลลสวุณค้ค้
แลสัง. . . งเรื่อะเพือบ้หิพิทิตทิตตามยาเกล้า[มิ]ไน้ร[ุ]ยดิน
- (14) พฐทฐเจ้าอัน[บ]วงพฐอข]เสี่ยอันบ้เสี่ยค้มิเก้ทาสึงเซบชวยอัน
หุอ[ย]แ]เค้วบเก้พ้อหิเปนทไ้ทวแลลบุชากักคิน
- (15) แลทเวทาทูลาตรฐาบมยุน 5000 พฐสาช้อสิก 3 บรฎานมิ. . . เปน
ยอทแพท

3. คำอ่านปัจจุบัน

ปาเทสุยสุสชาตานิ ถทฐจกุกานิสภาวโต นานากาเรหิพุณนทิว นเทมิปริสุตตม

ศรีสวัสดิ์ จุลศักราชได้ 1156 ตัว ขาลจนำ กัมโพชพิสัย ในคิมหานฤดู เซษฐสุกลบักษ
บุญมี คุรุวารโอง ไทยภาษาว่า ปีกาบยี่ ฤดูร้อน เดือน 9 เพ็ญ เม็งวันสัด 5 ไทย(ว่า
วัน)ร้วงเป้า^๑ ฤกษ์ 20 ตัว ชื่อ บพพสาธ^{๑๐} มาปรากฏในธนุราตี (คาสنال่วงแล้ว
23)37 (ปี) ปลาย 1 เดือน¹¹ อนาคตอันจักมาภายหน้า ได้ 2662 (ปี) ปลาย 11
เดือน (ถึงจะครบ 5,000 ปี) นับแต่(วัน)พรุก¹² เป็นต้น แล้ว แล

ปฐมมูลศรัทธา¹³ มี สวาธุเจ้าคัมภีร์ ตนเป็นเจ้าอาวาส สีหฬารามาธิบดี¹⁴ (พร้อมด้วย) ศิษย์โยมเจ้าจู้ตน¹⁵ และมี สวาธุเจ้าปัญญาธิรภิกขุ ลูกชาวบ้านหนองควาย¹⁶ (พร้อมด้วย) ศิษย์โยมเจ้าจู้ตน ก็เป็นมูลศรัทธา ได้นำเอาซึ่งรูปพระบาทแห่งพระพุทธรเจ้า อันมีในเมืองเชียงใหม่ ว่ากลัวเป็นจรวีบัติ ภัยวิปริต ปลิ้นแปร ฉิบหายเสีย เป็นอันยินดีในรูปพระบาทแห่งพระพุทธรเจ้า เป็นอันมากหนักหนา จึงจักเอารูปพระบาทเข้าไปเมตตา และปรารภเมตตากับด้วย เจ้าพญาหลวงเมืองเชียงใหม่¹⁷ เจ้าพญาหลวงเมืองเชียงใหม่ทั้ง 3 พระองค์พี่น้อง¹⁸ กับทั้งภริยา จู้คน และเสนาอำมาตย์ ราชวงศ์ อนุราชวงศ์ ประชาชนราษฎร บ้านเมือง จู้คนก็ยินดีสาธุการ ปราโมทย์ มีสังฆาริกจิต ปุญญาภิสังขาร ในรูปพระบาทแห่งพระพุทธรเจ้า นั้น ก็บูชาด้วย ข้าวตอก ดอกไม้ เทียนธูป บูบผาลาซา นมัสการ ไหว้บศรบยำ เป็น นิรันดร์บ่ขาดสาย แล้ว

จึงเรียกหาขี้ ฆ่าไม้ และฆ่าแด้ม¹⁹ ทั้งหลาย มาแปลงปฏิสังขรณ์²⁰... ซึ่งรูปรอยดินพระพุทธรเจ้า (ที่) เก่า บ้างพร้อย²¹ แดกแห่ง แปลงแป้น²² ใส่รักหาง²³ และสุวรรณคำแดง แสงงามเรือ เพื่อบ่หือผิด...ตามฆ่าเก่า²⁴ มีในรอยดินพระพุทธรเจ้า อันบ้างพร้อยเสีย (ก็มี) อันบ่เสียก็มี เท่าสังเขปด้วยอันย่อแคบ เท่าพอหือเป็นที่ไหวและบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลาย ทรายเมียน 5,000 พระพรรษา

ข้อสุข 3 ประการ มีนิพพานเป็นยอด แด

1. ดู ข้อความในจารึกนี้
2. ตรี 2504: 41
3. ฮันส์ เพนธ์ ส้ารวจ 2514
4. ทะเบียนของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ (ฮันส์ เพนธ์ ส้ารวจ 2516)
5. ฮันส์ เพนธ์ ส้ารวจ 2516
6. เจ้าหน้าที่คลังข้อมูลจารึกล้านนา ส้ารวจ 2541 (ฮันส์ เพนธ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย, ศรีเลา เกษพรหม)
7. คงหมายถึง /พษ/ "วันผัด"
8. "ข้าพเจ้าขอมนมัสการบุรุษสูงสุด ผู้มีรอยกงจักรอันคงที่ (ถุกุช) เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ ที่พระบาททั้งสอง (ปาเทสุ) ผู้สมบุรณ์ด้วยลักษณะต่างๆ (นานากาเรหิ)"

อาจารย์ (ปัจจุบันรองศาสตราจารย์) สมหมาย เปรมจิตต์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ แปล เมื่อ พ.ศ.2517

9. วันพฤหัสบดี วันรุ่งเช้า ที่ 12 มิถุนายน 2337 / 1794

ขาลจหน้า = ปี่เสื่อ, ปี่ขาล

กัมโปชพิสัย = ตามแบบเขมร (ขอม)

คิมทานฤดู = คิมหันตฤดู, ฤดูร้อน

เชษฐสกุลบิภักษ์บณมี = วันเพ็ญ ช้างขึ้น เดือนเชษฐ (เดือน 9 แบบเชียงใหม่ เดือน 7 แบบภาคกลาง)

ครุวารโถง = วันครู = วันพฤหัสบดี

โถง = วัน

วันผัด = วันพฤหัสบดี หรือ วัน 5 ก็เรียก

10. ที่จริง ตามตำรา น่าจะเป็น ฤกษ์ 18 ชื่อ เชษฐ Dr.Eade สันนิษฐานว่า ที่ใส่ฤกษ์ 20 แทน 18 อาจจะเป็นเพราะโหรไม่ได้คำนวณฤกษ์ตามตำรา แต่ได้ฤกษ์ 20 มา โดยการสังเกตของสายของเส้นแวง (Eade 1996: 121)

11. นับตั้งแต่พระพุทธรูปเจ้านิพนพาน

12. (วัน)พรุก (วันพรุก, วันภูก) = พรุ้งนี้

13. ปฐมมูลศรัทธา = ผู้มีศรัทธา ที่เป็นผู้ต้นคิด หรือ หัวหน้า

14. สีหฬาราม = รัตพระสิงห์ เชียงใหม่

15. จูตน = ทุกตน, ทุกองค์, ทุกคน

16. ปัจจุบันคงอยู่ในเขต ต.หนองควาย อ.หางดง จ.เชียงใหม่

17. พระเจ้ากาวิละ (ครองราชย์ พ.ศ.2325 - 2359 / A.D.1782 - 1816)

18. (1) พระเจ้ากาวิละ (พี่ชาย) (2) เจ้าชัมมลังกา (น้องชายที่ 3 มีตำแหน่งอุปราช) ต่อมาเป็นกษัตริย์เชียงใหม่ พ.ศ.2359 - 2364 / A.D.1816 - 1821 (3) เจ้าคำฝั้น (น้องชายที่ 6 มีตำแหน่ง รัตนหัตถ์เมืองแก้ว) ต่อมาเป็น กษัตริย์เชียงใหม่ พ.ศ.2364 - 2368 / A.D.1821 - 1825

19. ช่างแต้ม = ช่างวาด, ช่างเขียน

20. แปลง = กระทำ, สร้าง

21. บ้างพร้อย = บิน และชำระจุด บางจุด

22. แปลงแป้น = แต่งไม้กระดาน (เพื่อต่อซ่อมรอยพระบาท ด้านขวา)

23. ใส่รักหาง = ลงรัก ทาชาด

24. ย่าเก่า = ลวดลายเดิม, รูปแบบเดิม

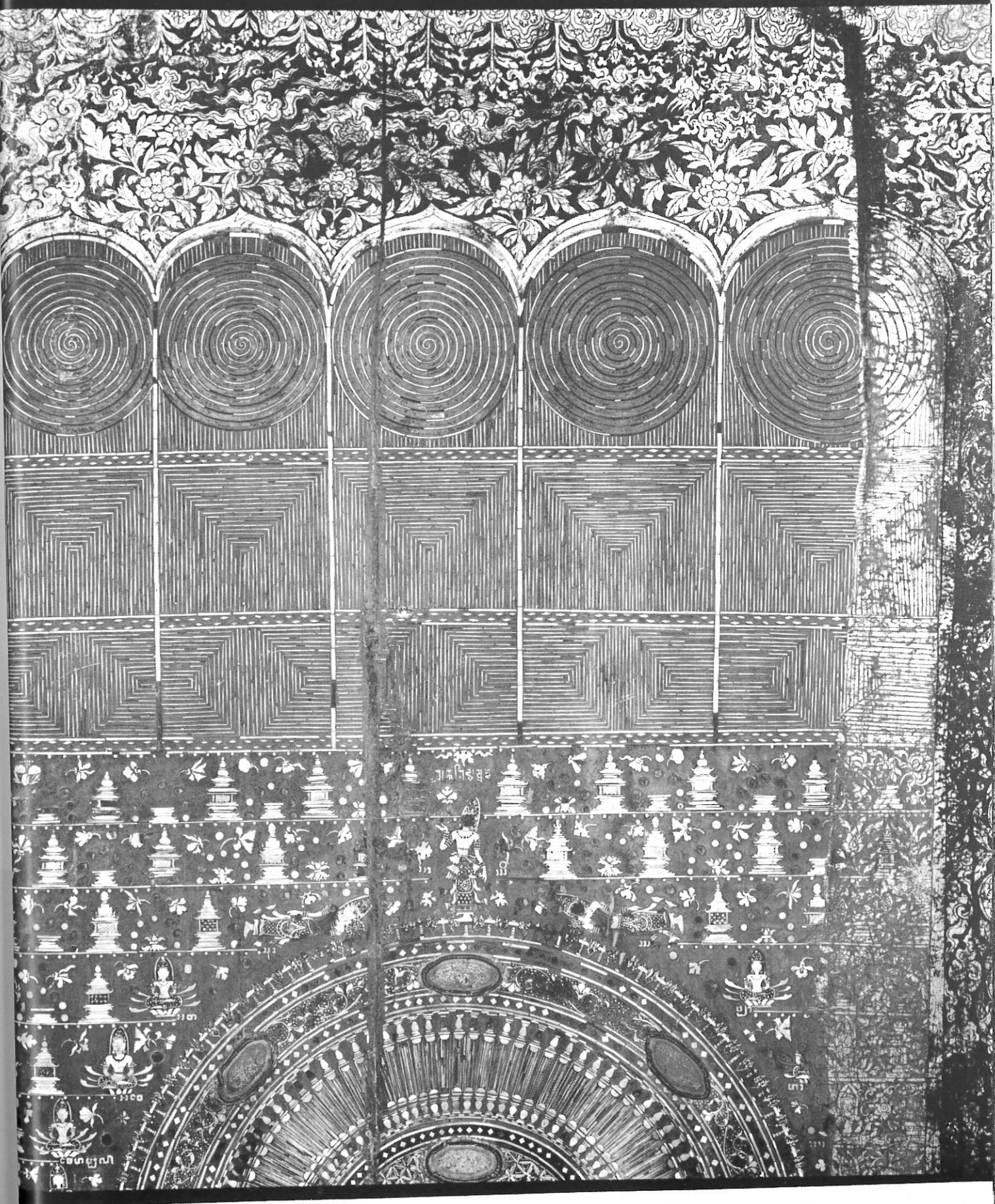
การบูรณะรอยพระพุทธรูปในครั้งนี้ เป็นการเปลี่ยนแผ่นไม้กระดานของรอยพระพุทธรูปด้านขวาซึ่งชำรุด แล้วเขียนลวดลาย ทาชาด ลงรัก ปิดทอง แต่ไม่ได้ประดับมุก นอกจากซ่อมแผ่นไม้กระดานแล้ว คงจะมีการเปลี่ยนกระจกเงาที่กึ่งจักรกลาง รอยพระบาทแทนแก้วอั้งวะเดิม ซึ่งอาจจะชำรุดไป สังเกตได้จากกระจกแต่ละแผ่น มีกรอบลงรักหนาขึ้นขึ้นมา แต่ช่างในสมัยนั้นฝีมือไม่ถึงช่างที่สร้างรอยพระพุทธรูป เพราะเนื้อที่ส่วนที่ทาชาดและประดับมุกบางแห่งบริเวณกรอบกระจก มีรอยเลอะของน้ำรัก

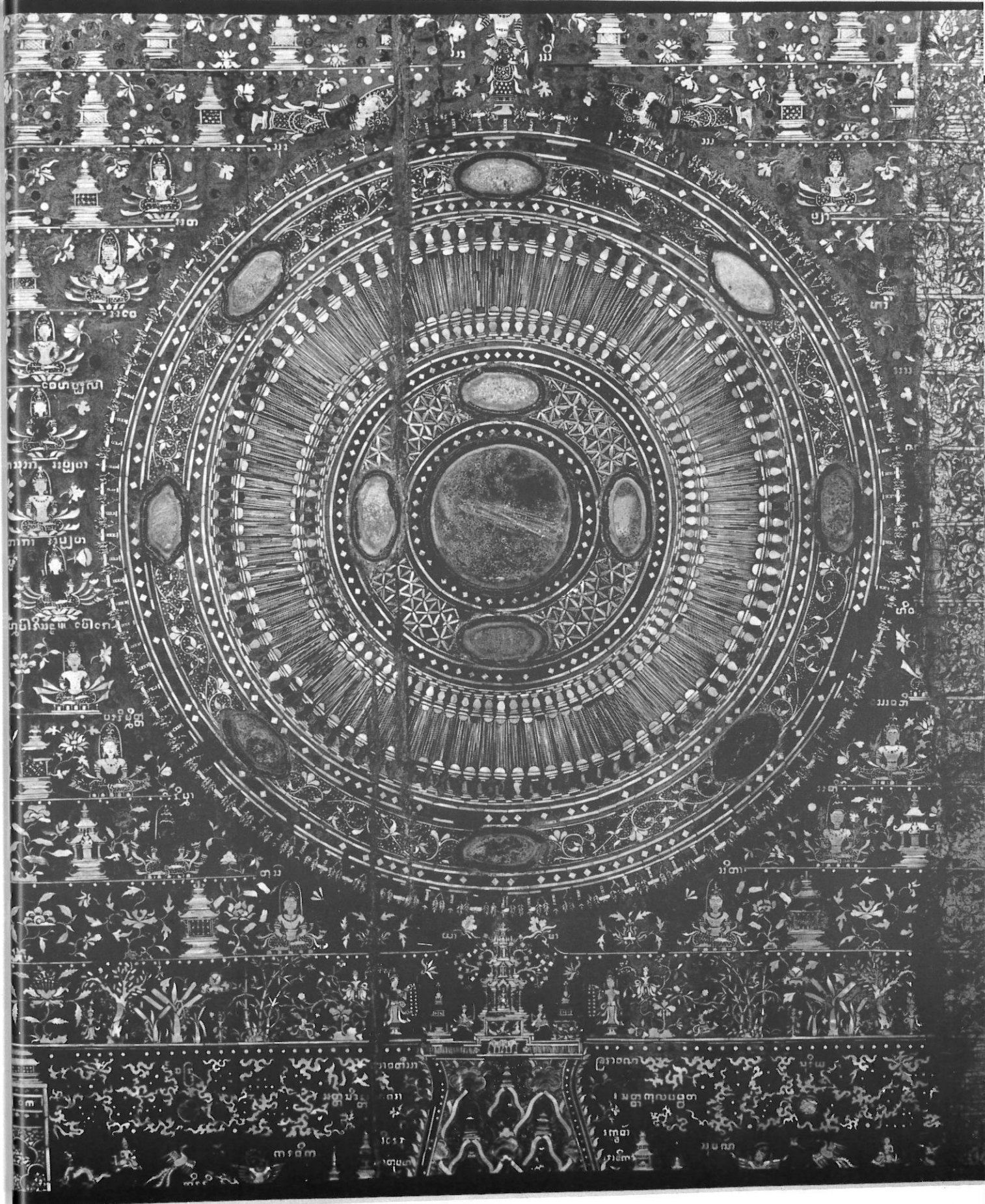
จารึก 1.2.2.1

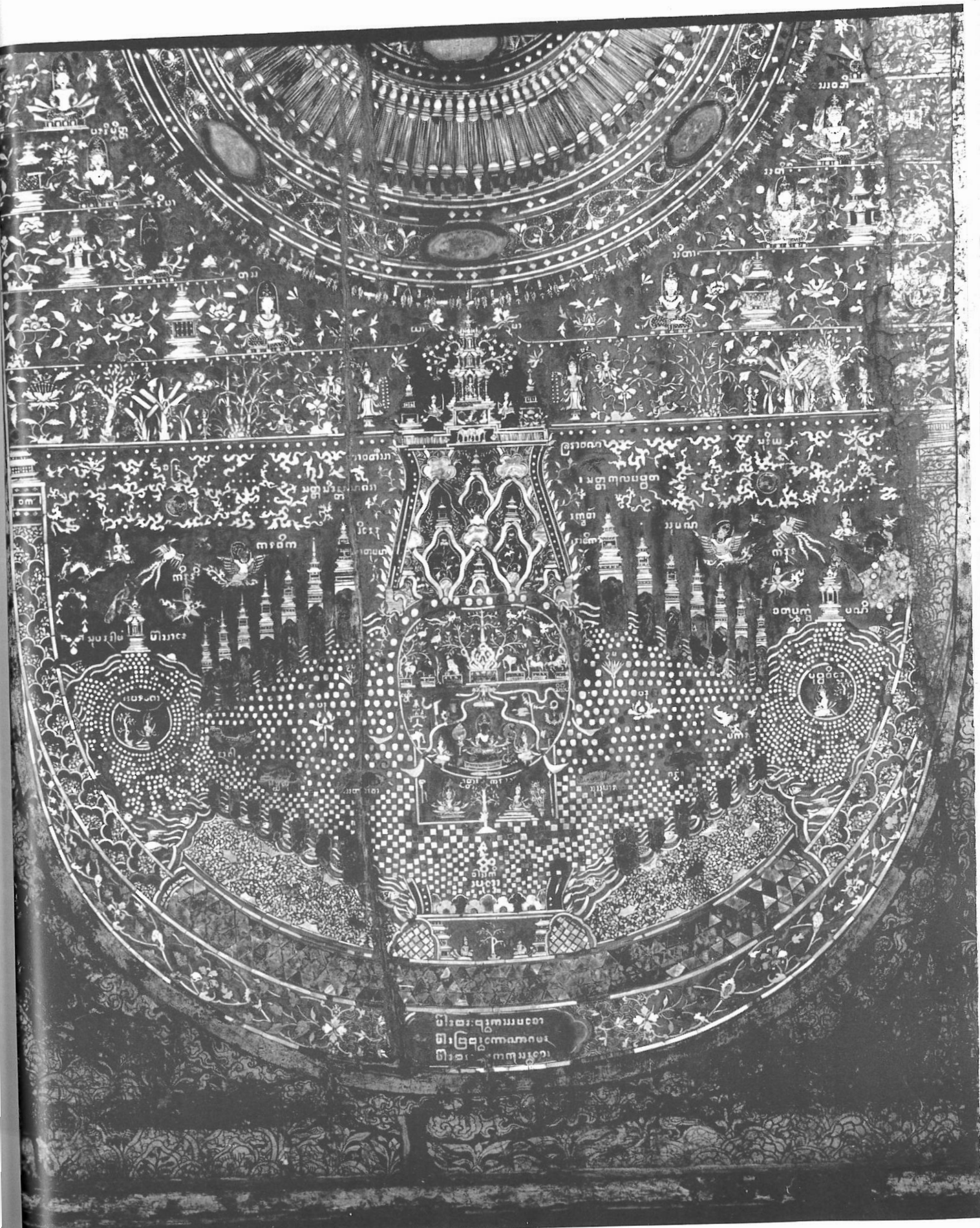
วัดพระสิงห์

Wat Phra Sing

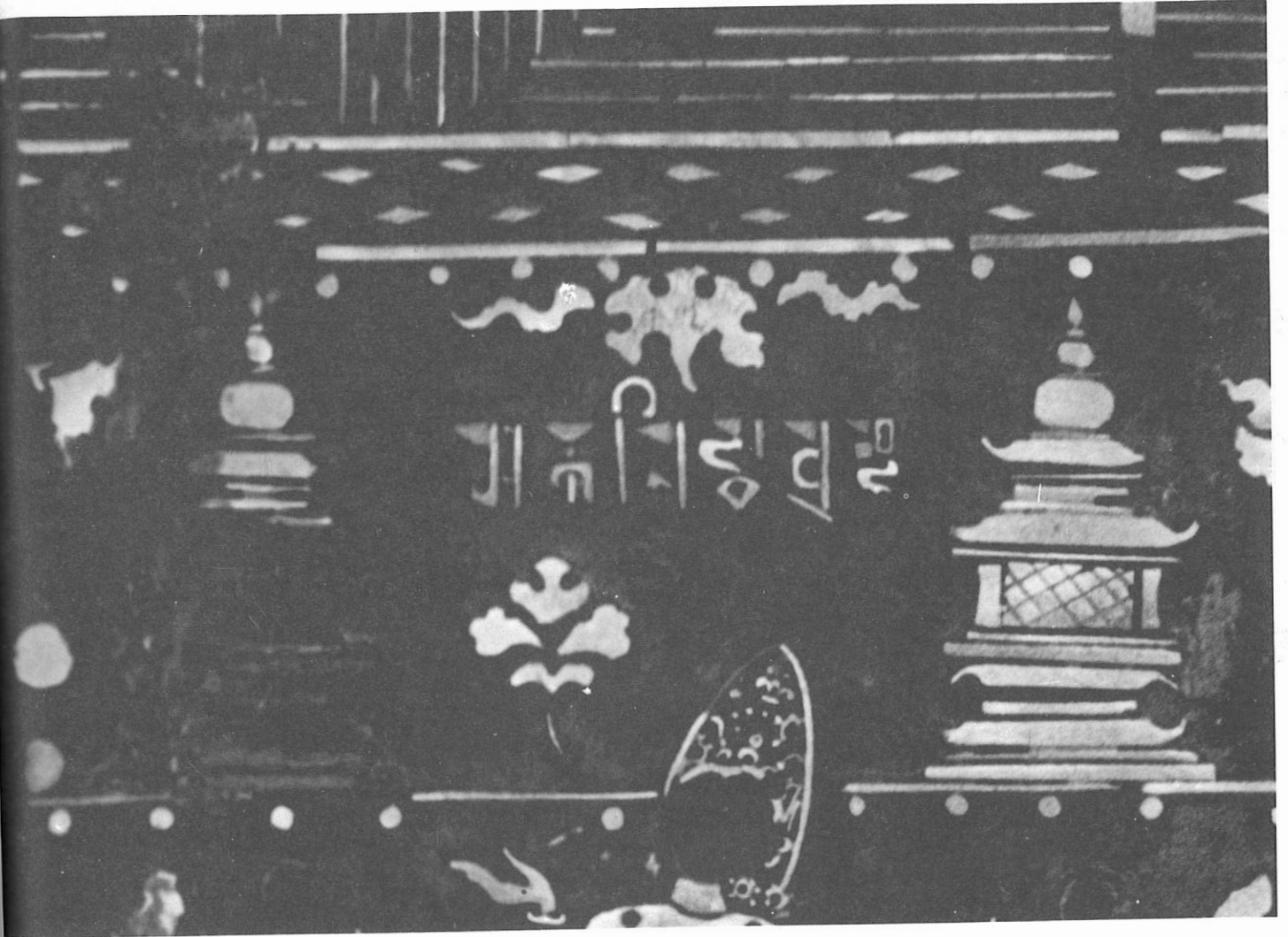

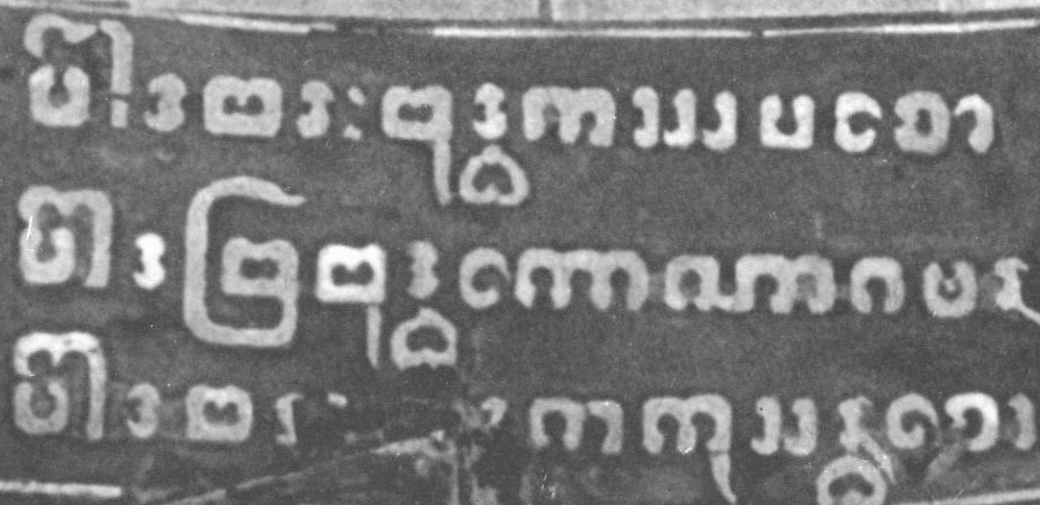

ព្រះបាទសុរិយោវរ្ម័នទី៧
ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧
ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧

อักษรปาละ คำว่า "อกนิฐาพรหม"
หมายถึงสวรรค์ชั้นที่ 16 ในรูปโลก

พระธรรมยุตฺตมณเฑียร
พระครูญาณโกศล
พระธรรมยุตฺตมณเฑียร

อักษรธรรมล้านนา ชื่อพระพุทธรเจ้า 3 พระองค์
คือ กัสสปะ โภณาคมนะ กกุสันธะ
อยู่ส่วนล่างรอยพระพุทธรบาท

รอยพระพุทธรูป วัดพระสิงห์

The Buddhapāda of Wat Phra Sing

(1) คำแนะนำจารึก

เมื่อ พ.ศ. 2337 พระเจ้ากาวิละ พร้อมทั้งราชวงศ์ บุรณะรอยพระพุทธรูปไม้องค์หนึ่ง ซึ่งในสมัยนั้นเก็บไว้ที่วัดพระสิงห์ เชียงใหม่ ปัจจุบันได้นำมาตั้งแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ สำหรับเรื่องการบุรณะรอยพระพุทธรูป ดู จารึก 1.2.2.1 วัดพระสิงห์ 2337 / 1794 ในหนังสือเล่มนี้

รอยพระพุทธรูปองค์นี้มี 4 รอยซ้อนกัน เป็นรอยพระบาทของพระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัศสปะ และพระโคตมะ รอยพระบาทพระโคตมะเป็นรอยสุดท้าย อยู่เหนือรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า 3 องค์นั้น นิ้วพระบาทมี 3 ข้อ นิ้วหัวแม่เท้าอยู่ทางขวา ดังนั้นจึงเป็นรอยพระบาทซ้าย

รอยพระพุทธรูป เป็นแผ่นไม้กระดาน สูงประมาณ 2 เมตร กว้างประมาณ 90 เซนติเมตร รอบๆ รอยพระบาท ลงรัก ปิดทอง สำหรับองค์พระบาท ลงชาดประดับมุก

ภายในรอยพระบาท มีรูปกจักรขนาดใหญ่ และมณฑล 108 ประการ (มหาปूरิส ลักษณะ) ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในแผนที่ของจักรวาล ไม่ได้จัดเป็นแถวอย่างที่เห็นในรอยพระบาทอื่น ตอนบนเป็นชั้นของสวรรค์รูปโลกและกามโลก ตอนล่างมีเขาสีเนโร ล้อมรอบด้วยมหาสมุทร และกำแพงของจักรวาล ภายในเต็มไปด้วยรูปเทวดา ปราสาท สัตว์ และสิ่งอื่น หลายภาพมีคำอธิบาย เขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา ภาษาบาลี หรือ ภาษาไทยยวน แต่สำหรับสวรรค์ชั้นสูงสุด คือสวรรค์ชั้นที่ 16 ของรูปโลก ใช้อักษรปะละแห่งอินเดียเหนือ¹ ตัวอักษรของคำอธิบายดังกล่าวทำด้วยมุกเช่นกัน

ลักษณะทั่วไปของรอยพระพุทธรูปองค์นี้เป็นของล้านนา แต่ที่พิเศษ คือ การจัดมณฑล 108 เป็นแผนที่ของจักรวาล และการใช้มุกประดับ ซึ่งเป็นศิลปะของจีนบางภาค และประเทศอื่น รวมทั้งที่อยู่

ปีที่สร้างรอยพระพุทธรูปบาทไม่ปรากฏ ถ้าดูลักษณะของอักษร ส่วนใหญ่เป็นลักษณะของอักษรสมัย รว พ.ศ.2000-2150 / A.D.1450-1600 แต่อักษรบางตัวดูเก่ากว่านั้น ดูคล้ายกับอักษรมอญหรือฤๅไชยรุ่นหลัง เช่น ตัวอักษร พ, ต, ท, ส และหางของ ม ที่เขียนได้บรรทัด

วิธีสะกดคำ สะกดแบบไทยยวน ยกเว้นคำว่า "พระ" สะกด /พระ/ แทน /พรุ/ สองครั้ง ซึ่งวิธีสะกดนี้ เป็นวิธีการสะกดของอักษรฝักขาม การสะกด /พระ/ โดยใช้อักษรธรรมล้านนาอย่างนี้ ยังไม่เคยเห็นที่อื่นมาก่อน อาจจะเป็นเพราะว่า ณ ที่นี้เนื้อที่ไม่พอสำหรับเขียน /รุ/ ("ระยัง, ระวง") ซ้อนกัน 3 ครั้ง

/บาทพระพุทธรุกส^สบเจา/

/บาทพรพุทธรุกเภาณาดมน/

/บาทพระ[พุทธร]กกุสนธเจา/

ไม้หันอากาศ ปรากฏ 3 ครั้ง (/จก~, นกขัต, สุปณ~/) ซึ่งเป็นวิธีสะกดแบบโบราณ เหมือนวิราม บนพยัญชนะตัวสุดท้ายในจารึกมอญหรือฤๅไชย ภายหลังไม้หันอากาศเปลี่ยนที่ไปทางซ้าย อยู่ระหว่าง 2 พยัญชนะ และปัจจุบันอยู่บนพยัญชนะตัวแรก² การเขียนไม้หันอากาศบนพยัญชนะตัวหลัง เลิกใช้หลัง พ.ศ.2100 / A.D.1550 ไม่นาน

ภาษาที่ใช้อธิบายภาพ เป็นภาษาไทยยวน ตัวอย่าง เช่น /ดาวตีส้า, เอราวม, สตุตสีทนต์รสาตรา, สตุตกุลบพุต, กรวิก, กิณนร, อุบ/

สำหรับภาพในรอยพระพุทธรูปบาท เช่น ชายผ้าของเทวดา และลักษณะของปราสาท นั้น ทำให้นึกถึงศิลปะเขียงใหม่ในราว พ.ศ.2000 / A.D.1450 (วัดเจ็ดยอด) และศิลปะมณฑลยูนนาน ในประเทศจีน

เรื่องทั้งหมดที่กล่าวมานี้ จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่า รอยพระพุทธรูปบาทของคัมนี้ อาจจะถูกสร้างขึ้นในยุคทองของล้านนา หรือหลังจากนั้นไม่นาน ระหว่างประมาณ พ.ศ.1950-2100 / A.D.1400-1550 โดยช่างได้นำศิลปะบางอย่างของยูนนานมาใช้

รอยพระพุทธรูปบาทนี้ คงไม่ได้ทำในสมัยหลัง เพราะอักษรธรรมมีลักษณะเก่าทุกตัว ถ้าสร้างขึ้นในสมัยหลังแต่เขียนเลียนแบบอักษรโบราณ น่าจะมีการเขียนพลาดจุดใดจุดหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง รอยพระพุทธรูปที่นี้ได้รับการบูรณะเมื่อ พ.ศ.2337 / A.D.1794 ทำให้คิดว่ารอยพระพุทธรูปคงสร้างนานแล้ว จึงจำเป็นต้องบูรณะ

(2) Introduction

In 1794 King Kāwila and his family repaired a precious old wooden Buddha footprint, or Buddhapāda, which then was kept in Wat Phra Sing, Chiang Mai. The footprint is at present on exhibition in the Chiang Mai National Museum. For the story of the repairs see above inscription 1.2.2.1 Wat Phra Sing 1794.

It is a quadruple Buddhapāda, with the footprints of the last four Buddhas, Kakusandha, Koṇākamana, Kassapa and Gotama, placed one above the other, Gotama's footprint on top. From the position of the 3-jointed toes it is apparent that this here is a left footprint.

The Buddhapāda is made of a wood board, about 2 meters high and 90 centimeters large. Around the footprint proper is an ornamental design of gold that is painted on black lacquer; the footprint itself has a background of red lacquer inlaid with mother-of-pearl.

Within the Buddhapāda are shown the usual cakka "wheel" and the 108 auspicious marks or signs of a great man, mahāpurisalakkhaṇa or maṅgalalakkhaṇa. However, here these marks are arranged as essential elements in a map of the Buddhist cosmos and not, as is usual, in geometrical rows. Above are the heavens of Rūpaloka and Kāmaloka, below is the Sineru mountain which is surrounded by the ocean, and the border mountains of the universe. The whole map is filled with pictures of gods in their various superimposed heavens, with palaces (pāsāda), animals and

other items. Many of the pictures are accompanied by short explanatory legends. These are written in Tham script of the Lān Nā variety and in the Pāli or Thai Yuan languages. But the name of the 16th and highest heaven of Rūpaloka is written in north Indian Pāla letters.³ The letters are also made of little inlaid pieces of mother-of-pearl.

On the whole, the Buddhapāda is a typical Lān Nā product. What makes it different from other Lān Nā footprints is the arrangement of the 108 auspicious signs as a map of the cosmos and the mother-of-pearl inlay work, an art form practised in China and other countries, also in the Ayuthayā kingdom.

The date when the footprint was made is not indicated. The shape of most letters suggests the period 1450-1600 but some letters look older and even resemble the later Mon letters of Hariphunchai (Lamphūn), for instance พ, ต, ท, ส, and the tail of the subscript ม.

The orthography is typical Thai Yuan except for the word braḥ พระ which twice is spelled /พระ/ instead of the usual /พร/. The orthography /พระ/ was used by the Yuan when writing in Fak Khām letters and we do not remember having seen it in Lān Nā's Tham script. Possibly the narrow space did not allow to place /ร/ ("ra hong, ra wong") 3 times on top of each other:

/บาทพระพุทฺธกส^สบเจา/

/บาทพรพุทฺธเกาผาคมน/

/บาทพระ[พุทฺธ]กกุสนฺธเจา/

The diacritical marker mai han ākāt ไม้หันอากาศ occurs 3 times (/จก~, นกขต~, สบณ~/). Its orthodox position over and even

after the last consonant is still the same as that of its predecessor, the Mon *virāma*, which in the Lamphūn Mon inscriptions is placed over the closing consonant of the syllable. In the course of time the *mai han ākāṭ* shifted to the left, to a place in between the consonants, and at present is written over the first consonant.⁴ It was no longer written over the last consonant since shortly after 1550.

The language of the explanatory legends to the pictures is Thai Yuan as can be seen from spellings such as /ดาวดีสา, เกรวณ, สดุดีสักนุตรสาครา, สดุดีกุลบพุด, กรวิก, กิณนร, อุบ/.

The various pictures on the *Buddhapāda* remind one of Chiang Mai in around 1450 (Wat Jet Yòt) and of Yünnan in China, for instance the robes of the *devatā* and the style of the palaces (*pāsāda*).

All of the above suggests that the footprint probably was made in Lān Nā's golden age or not long afterwards, between about 1400-1550, by artists who included Yünnanese elements.

The *Buddhapāda* hardly was crafted in later times because all of the letters are of an old shape. If they had been made much more recently in imitation of old letters, a tell-tale slip should have occurred at one point. Besides, the footprint was already so much damaged in 1794 that it needed repairs; this too points to a high age.

1. ทะเบียนประวัติจารึก

- ข้อความย่อ - คำอธิบายภาพต่างๆ ภายในรอยพระพุทธรูปบาท
- หมายเหตุ
เมื่อ พ.ศ.2337 มีการบูรณะรอยพระพุทธรูปบาท ดู จารึก 1.2.2.1 วัดพระสิงห์ 2337 ด้านหลังของรอยพระพุทธรูปบาท
- Summary - The inscription consists of short legends which accompany and explain the illustrations on the Buddhapāda.
- Note
The damaged Buddhapāda was repaired in 1794. See inscription 1.2.2.1 Wat Phra Sing 1794 on the back side of the Buddhapāda.
- วัดอุจารึก - รอยพระพุทธรูปบาท ทำด้วยแผ่นไม้กระดาน ลงรัก ทาชาด ปิดทอง ด้านหน้ามีรูปรอยพระพุทธรูปบาท 4 องค์ ประดับด้วยมุก ฝังอยู่ในชาด ด้านหลังมีภาพลายรดน้ำ
- ขนาดวัดอุจารึก - 198/129/32 ซม. ฝังอยู่ในฐาน วัดรวมฐาน
- 180/92/2.5-3.0 ซม. ฝังอยู่ในฐาน วัดไม่รวมฐาน
- ที่ตั้งดั้งเดิม - "สี่หฬาราม" คือวัดพระสิงห์ เชียงใหม่
วัดพระสิงห์ตั้งอยู่ภายในเวียงเชียงใหม่ ทางทิศตะวันตก
- ที่พบ - พ.ศ.2337 / A.D.1794 ในวัดพระสิงห์ เชียงใหม่⁵
- พ.ศ.2504 / A.D.1961 อยู่ที่วัดพระสิงห์⁶
- พ.ศ.2514 / A.D.1971 อยู่ที่วัดพระสิงห์⁷
- ที่อยู่อื่นๆ - พ.ศ.2514 / A.D.1971 ทางวัดพระสิงห์ให้พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ ยืมไปเพื่อจัดแสดง⁸
- ที่อยู่ปัจจุบัน - พ.ศ.2516 / A.D.1973 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่⁹
- พ.ศ.2541 / A.D.1998 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ เลขทะเบียนที่ปรากฏบนฐาน คือ 38/2516 และ CM.437/40 สีขาว¹⁰

1.2.2.1 วัดพระสิงห์

- จารึก - ด้านหน้า เป็นคำอธิบายภาพของมงคลลักษณะ จักรวาล และ
 สวรรค์ชั้นต่างๆ นับเป็นบรรทัดไม่ได้
- สำหรับจารึกด้านหลัง ดู จารึก 1.2.2.1 วัดพระสิงห์ 2337 /
 1794
- ขนาดเนื้อที่จารึก - 51/83 ซม.
- อักษร - ปาละ เฉพาะสวรรค์ชั้นที่ 16 ในรูปโลก
 - ธรรมล้านนา
- ตัวเลข - ธรรม
- ภาษา - ไทยยวน / บาลี
- สำเนาจารึก -
- ภาพถ่าย - 14/59/8
 73/9/8, 9, 10, 11, 12
 74/2/12
 25/2/19 A
 41/1/32, 33, 34, 35
- บรรณานุกรม
1. อักษรแปลง / คำอ่านปัจจุบัน / คำแปล
 - ฮันส์ เพนธ์ "พระพุทธรูปที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่"
 ศิลปากร, 18.5, 2518 (1975) หน้า 49-55
 2. อ้างถึง / ข้อความย่อ / หนังสือที่เกี่ยวข้อง
 - ตริ อมาตยกุล "เรื่องคณะกรรมการค้นคว้าทางประวัติศาสตร์แห่ง
 สหภาพพม่า เข้ามาสำรวจประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพม่าในสมัย
 โบราณ" ศิลปากร, 5.2, 2504 (1961) หน้า 35-53

2. อักษรแปลง

อกนิภูฐาวุรรหม¹¹
 สท / ส^ล¹³
 สุก / ส^ส[า]
 อต / บปา

3. คำอ่านปัจจุบัน

อกนิภูฐาพฺรหม¹²
 สุกสุลี
 สุกสุสา
 อตปปา

คำอธิบาย

เทวดาในรูปโลก สวรรค์ชั้นที่ 16
 - - - - - สวรรค์ชั้นที่ 15
 - - - - - สวรรค์ชั้นที่ 14
 - - - - - สวรรค์ชั้นที่ 13

1.2.2.1 รัตพระสิงห์

อเว / หา	อเวหา	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 12
เวหบบลา	เวหพผลา	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 10 ¹⁴
อส	อส (ญญสตฺตา)	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 11
- - - -	(สุภกีนฺนา)	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 9 ¹⁵
บริตตสุภา	บริตตสุภา	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 7
อบุบ[ม]า / ณ	อบุปมาณ(สุภา)	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 8
- - - -	(อาภสุสร)	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 6 ¹⁶
บริตตภา	บริตตภา	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 4
อบุบ[ม]า / ณ	อบุปมาณ(ภา)	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 5
- - - -	(มหาพฺรหฺม)	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 3 ¹⁷
พฺรหฺมปาริสชฺช	พฺรหฺมปาริสชฺช	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 1
เปาเรา / หิต	(พฺรหฺม) ปุโรหิต	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 2
บรินิมมิตฺต / วส^สวตี	ปรนิมมิตวสวตตี		เทวดาในกามโลก สวรรค์ชั้นที่ 6
นิมมา / นรตี	นิมมานรตี	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 5
ตุส / ลีตา	ตุลีตา	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 4
ยา / มา	ยามา	- - - - -	สวรรค์ชั้นที่ 3
จนฺทร	จนฺทร		ดวงจันทร์
ดาวตีส่า	ดาวติงฺสา		เทวดาในกามโลก สวรรค์ชั้นที่ 2
เอราวณ	เอราวณ		ช้างพระอินทร์
สุรีย	สุรีย		ดวงอาทิตย์
จก	จกฺกวาฬ		จักรวาล กำแพงล้อมโลก
สตุตสีทนฺตรสาครา	๗ สัตสีทนฺตรสาคร		ทะเลทั้ง 7 อยู่ระหว่างเขาสัตบริภันท์
สตุตกุลปพฺพต	๗ สตุตกุลปพฺพต		เขา 7 แนว
ลีเนรุ	ลีเนรุ		เขาสุเมรุ
นกุชตี	นกุชตฺต		ดาวนักษัตร, ดาวฤกษ์
กรวิก	กรวิก		นกการเวก
สุบณ	สุบณ		สุบรรณ ครุฑ
[จ]าตุมท / าราชิกา	จาตุมหาราชิกา		เทวดาในกามโลก สวรรค์ชั้นที่ 1
กีนฺนรี	กีนฺนรี		กีนรี คนครึ่งนก เพศหญิง
กีนฺนร	กีนฺนร		กีนนร คนครึ่งนก เพศชาย
สุมนทาม	สุมนทาม		สร้อยดอกมะลิ, พวงดอกไม้

ปาสาเท	ปาสาโท	ปราสาท
จตุมมุขี	จตุมมุขี	มหาพรหม 4 หน้า
มณี	มณี	เพชรพลอย
อุบ	อุบะ	ดอกป้าน ¹⁸
อุบ	อุบะ	ดอกป้าน
อปรเคา	อปรโค (ยาน)	มหาทวิปทางตะวันตก
บทุ	ปทุม	ดอกบัวชนิดหนึ่ง ¹⁹
[ช]มุขุทิบ	ชมพูทวิป	มหาทวิปทางใต้
ลิลีบ	?	
บทุ	ปทุม	ดอกบัวชนิดหนึ่ง
บุพวิเท	บุพวิเท	มหาทวิปทางตะวันออก
นาวา	นาวา	เรือ
มกริ	มกริ	มังกร ²⁰
มจฺจยฺ	มจฺจยฺ	ปลา 2 ตัว
เสตลฺขา	เสตลฺขา	หอยสังข์
อุตุตฺกร 5 ²¹	อุตุตฺกร	มหาทวิปทางเหนือ
สุสมาร	สุสมาร	จระเข้
คฬิ	กระ	เต่าทะเล
วาสฺกิ	วาสฺกิ	พญางู
สมฺทฺทา	สมฺทฺโท	สมุท
บาทพระพุทฺธกสฺสเบจ	บาทพระพุทฺธกสฺสเบจ	พระพุทฺธเจ้าที่ 3 ในภัทรกัปนี้
บาทพระพุทฺธเกณฺดาณ	บาทพระพุทฺธโกณฺดาณ	พระพุทฺธเจ้าที่ 2 ในภัทรกัปนี้
บาทพระ[พุทฺธ]กกุสนฺธเจ	บาทพระพุทฺธกกุสนฺธเจ	พระพุทฺธเจ้าที่ 1 ในภัทรกัปนี้

1. พระศิลา มีจารึกใช้อักษรปาละเช่นกัน ดูจารึก 1.2.2.1 วัดเชียงใหม่ ในหนังสือ
2. Hans Penth: Mai Han Ākāt. Journal of the Siam Society, 73, 1985, 176-182.
3. The Buddha image Phra Silā also has an inscription in Pāla letters. See above inscription 1.2.2.1 Wat Chiang Man.
4. See footnote 2.

5. ดู จารึกด้านหลังรอยพระพุทธรูปบาท 1.2.1.1 วัดพระสิงห์ 2337 / 1794
6. ตรี 2504: 41
7. ฮันส์ เพนธ์ สํารวจ 2514
8. ทะเบียนของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ (ฮันส์ เพนธ์ สํารวจ 2516)
9. ฮันส์ เพนธ์ สํารวจ 2516
10. เจ้าหน้าที่คลังข้อมูลจารึกล้านนา สํารวจ 2541 (ฮันส์ เพนธ์, พรรณเพ็ญ เครือไทย, ศรีเลา เกษพรหม)
11. ดร. ชันเดร มหาวิทยาลัย เกิตทิงเกน เยอรมันนี (Frau Dr. Lore Sander, Indologisches Seminar, Universität Göttingen, Germany) อ่าน akanitṭhā vramha และอธิบายว่า อักษรนี้เป็นอักษรपालะ รุ่นหลัง ประมาณ พ.ศ.1650-1750 (A.D.1100-1200) ต่อมา อักษรนี้เริ่มใช้ใหม่อีกครั้งหนึ่ง ประมาณ พ.ศ.2050-2250 (A.D.1500-1700) ที่ประเทศเนปาล (คำบันทึก ไม่มีวันที่ แนบจดหมายของ Professor Heinz Bechert, 26/11/1973)
 ดร. ชีรदार มหาวิทยาลัย คัลคัตตา (Dr. D.C.Sircar, University of Calcutta) ชี้แจงว่า อักษรนี้เป็นอักษรสมัย ราว พ.ศ.1450-1550 (A.D.900-1000) แต่ชาวพุทธในประเทศจีน ญี่ปุ่น และประเทศอื่น ใช้อักษรแบบนี้เพื่อเขียน "ฮารณี" จนถึงสมัยหลัง (จดหมาย 13/11/1973)
12. ที่จริง ตามไวยากรณ์ภาษาบาลี น่าจะเป็น "อกนิฐฐาพุทธมา" แต่คนไทย รวมถึง ล้านนาด้วย ใช้ "อกนิฐฐาพุทธม"
13. ส่วนหนึ่งของชื่ออยู่ด้านซ้ายของพระบาท และเขียนต่อที่ด้านขวา
14. จำนวนเส้นที่อยู่ในพระบาท มิได้แสดงจำนวนชั้นของสวรรค์ แต่แสดงเพียงว่า ที่นี้เป็นขอบเขตของสวรรค์ชั้นต่างๆ จึงทำให้ชื่อสวรรค์ 2-3 ชื่อ อยู่ในแนวเดียวกัน และ ลำดับสวรรค์สลับกันเป็นบางครั้ง
15. ชื่อเทวดาสวรรค์ชั้นนี้ ปัจจุบันไม่ปรากฏที่พระบาท อาจเคยมีอยู่ก่อนที่พระบาทเสียไป
16. ดู เริงอรรถที่ 5
17. ดู เริงอรรถที่ 5
18. คำว่า /อุบ/ "อุปะ" มีเขียนอยู่ 2 แห่ง ที่ด้านซ้าย และด้านขวา ของภาพเขาพระสุเมรุ คนล้านนาเรียกชื่อ "ดอกป้าน" คือ บัวสาย
19. คำว่า /บทุ/ "บทุม" มีอยู่ 2 แห่ง ที่ด้านซ้าย และด้านขวา ของภาพเขาพระสุเมรุ
20. ชื่อปลาชนิดหนึ่ง ในนิยาย
21. เลข [5] หมายถึงอะไรไม่ทราบ